

„АНТИРИМСКАТА“ КИРИЛОМЕТОДИЕВА ПОЛЕМИКА НА ТЕОФАН ПРОКОПОВИЧ

ДЖУЗЕПЕ ДЕЛ'АГАТА (Италия)

През 1722 г. в Петербург е публикувана „Книга историография“, съкратен руски превод на „Царството на славяните“ (1601 г.) на рагузинеца Мавро Орбини. Посредством този руски превод трудът на Орбини оказва значително въздействие върху българската и сръбската историография от XVIII в. и единодушно е смятан за един от главните извори на „История славянобългарска“ на Паисий Хилендарски. Една стара традиция приписва инициативата за този превод, старанието за съставянето и редакцията му, както и послеслова с полемичен кирилومتодиевски характер за дело на Теофан Прокопович. В 1802 г. Франческо Мария Апендини пише: „С написването на тези бележки чувствам, че Истрията на Орбини е била преведена на илририйски и впоследствие отпечатана от Теофан Прокопович, архиепископ на Новгород“. Любопитен и траен отзвук се предава в една мисъл на Артуро Крониа (1939 г.): „Мъвата за Орбини стига до далечна Русия. Там през 1677 г. Теофан Прокопович превежда неговото „Царство на славяните“. Това дело Теофан е трябвало да извърши четири години преди да се роди! В действителност преводачът е бил сръбски търговец, бивш руски агент в Цариград, преминал впоследствие в Русия, чиновник и дипломат от екипа на Петър I и на Сава Лукич Владиславич (1669—1738), известен също като Рагузински. В ръкописа му, съхраняван в Ленинградската публична библиотека „Салтиков—Шchedрин“; се съдържа повече от половината от отпечатания впоследствие текст. От него се информираме, че преводът е бил направен в С.-Петербург през 1714 г. Едно писмо на Петър Велики до Синода, написано в Астрахан на 18 октомври 1722 г., напомня за изпращането на книгата, „которую перевел Сава Рагузинский, о славянском народе с италианского языка“, както и за изричното тогавашно доказателство на Татищев, че руският текст на Орбини се приписва на Сава Владиславич.

Инициативата за такъв род преводи влиза изцяло в издателската програма за културно „европейско“ осъвременяване, вдъхновено, ръководено лично и подпомагано от Петър, с цел да се покаже подчертан идеологически и духовен плурализъм: от католически насочените „Анали“ на Бароний (1719 г.), преведени по полската адаптация на Скарга, до предговора към „История на Европа“ (1718, 1723 г.) от Самуел Пуфендорф (много обичан от Прокопович) и до „Theatrum historicum“ на протестанта Вилхелм Стратеман.

„Книга историография“, чийто текст отговаря на около половината от италианския оригинал (препис от който е принадлежал на личната библиотека на Петър), завършва с послеслова от историко-догматичен характер, който довежда до нова пагинация, построена по следния начин. Страниците 1—3 преpraшат към текста, който вече се е появил на страниците 36—38 и се отнася за покръстването на Моравия от страна на Кирил и Методий със заглавие: „Выписано изъ книги, которая собрана изъ многихъ историческихъ, о народѣ славенскомѣ, чрезъ Господина Мавроурбина Архимандрита рагузинского, изъ листа 36 на оборотѣ — переведена оная книга со италианского на Россійской языкѣ повелѣниемъ и во время счастливого владѣнія, Петра Великаго императора и Самодержца Всероссійского, и прочая, и прочая.“ Страниците 4—11 са озаглавени „Разсмотрение сея повести“ и са блестящо историческо опровержение от гледна точка на православие на „папските“ тези на Орбини. Известно е, че това опровержение е било възложено на Теофилакт Лопатински от И. А. Мусин-Пушкин, който е приложил към молбата си и копие от „инкриминираните“ страници. Лопатински бил подготвил един текст още в края на юли 1716 г. Теофан се премества в С.-Петербург на 14 октомври същата година. Следователно той не е инициаторът за превода на Орбиниевата книга. Може би Теофан взема участие в окончателната редакция (поне на една част) и, разбира се, е бил автор на „Разсмотрение“. Традиционното приписване е потвърдено от Новиков в неговия „Опыт исторического словаря о российских писателях“ (1772 г.), а така също и от сигурното свидетелство на Татищев, който усърдно посещава Теофан: „Что же во оной книге дль утверждения власти папещкой над Русью влетено, оное Теофан Прокопович, преученый архиепископ, достаточно возлазил, а при напечатаний той книги в конце приобщил.“

Дори да се абстрахираме от тези свидетелства, самият характер на идеологическо-религиозно вдъхновение на „Разсмотрение“ изключва авторството на Лопатински. Берков изказва хипотезата, че Теофан, след като се е запознал със съставеното от Лопатински опровержение, не се е повлиял от него и е изложил нещо ново. Смъртната омраза между Лопатински и Теофан е добре известна. През годи-

ните, които ни интересуват Лопатински под закрилата на Стефан Яворски обвинява Теофан в неправославие и протестантски тенденции. В писмо от 6 април 1718 г. Прокопович пише: „В Москве Гелеон (Вишневский) увидал, что Рязанский первостоятель (т. е. Яворски) и его емисарий Лопатинский, по сильной зависти, негодуют на меня и выискивают способу отклонить от меня сам.“ Яворски, влизайки в пререкание с Теофан, признава, че дори не е чел постъпките на въпросните „еретици“ и че е бил заблуден „доносом Феофилакта Лопатинского и Гелеона“. Десет години по-късно френският абат Жубе, пристигнал в Русия в свитата на княгиня Ирина Долгорукая, която през 1726 г. е приела католицизма, признава, че е подбудил Маркел Родишевски, вече инкриминиран за кражба на свещени предмети да обвини за втори път Прокопович в протестантизъм пред Петър II: „В которых книжицах преизполнено странных учений, паче же самих прямых калвинских и лутеранских.“ Същият Жубе посочва Лопатински (когото Ф. Вентури поставя сред криптокатолиците) като вече готов, заедно с Афанасий Кондонди, да приеме унията с Рим, и в същото време отделя като най-сериозни противници на този замисъл същия Прокопович и Остерман.

Последно доказателство за авторството на Прокопович е самият стил на „Разсмотрение“ — блестящ и сочен, логически мрачен и неумолим в историческата си аргументация, с антипапска уязвимост, която изпква и в другите му трудове, или по-скоро в младежките му трудове като „Поетика“ или „Реторика“, отколкото в съвременните като „Слово о власти и чести царской“ (1718). В „Разсмотрение“ Теофан постоянно цитира Бароний или му се противопоставя, отдавайки авторитета и доктрината си на Орбини (или на Мавроурбин, както е написано в текста на руски), или като явен пример за историко-професионална латинска „пристрастност“. Не е възможно да не се позовем на прилягния очерк на „Реторика“ (кн. VI, гл. 2, част 3), посветена на това, как не трябва да се пише историята: „Прочее, ако се вгледаш добре в историята на Бароний, ще откриеш, че той е имал за цел в писанието си да възхвалява папата. Казват, че той така се измъчвал с тоя забележителен труд, че когато отивал до масата, търсел да се измъкне от мъчението, но накъде, щом като не се беше отдал на истината, а се беше пожегвал за папския авторитет.“ Такъв тип полемика, която обединява протестантски елементи с други, предпросвещенски, е била много по-въздействаща, отколкото многобройните аргументи — официални и неофициални — със свръхправославен и мракобесен дух.

Руският текст, който разглеждаме и се отнася до кирилометодиевските истории, е доста верен превод, почти литературен в сравнение с италианския оригинал с изключение на отделните цитати от историята.

Кирилометодиевската мисия била се дължала на инициативата на папството. Въпреки че се казва, че Кирил е бил грък от Солун, не се казва нищо за Източната империя. Кирил е бил назначен за епископ на Моравия от Адриан III в 887 г. Методий е бил умрял в Рим през 907 г. и погребан в базиликата на Св. Климент, чийто мощи са били донесени от Таврида.

Опровержението на Теофан е разделено на увод и 8 параграфа. В увода се казва, че разглежданиите сведения: 1) за ръкополагането на Кирил през 887 г. от страна на Адриан III; 2) смъртта на Методий в Рим и 3) донасянето на мощите на папа Климент; имат същата стойност на фалшификация като тези (поддържани също и от Бароний), които се отнасят до покръстването и кръшението на Владимир от страна на епископа Бонифаций, изпратен от папата. За Теофан това са типичните „папски“ лъжи: „Ложно сия и безъ стыда о нашихъ Славянскихъ народахъ и Апостолѣхъ, пишуѹт истинны Папны Янчаре, воинствующей леже о его власти, разширенней во всю Вселенную“ (с. 4). Гръцките историци, които са живели немного време след въпросните събития, като Кедрин, Куропалат и Зонара, са мислели доста по-различно, отколкото Господин Мавроурбин, който, от една страна, говори за Кирил като за Апостол на Моравия, докато в писмото на Йоан VIII до Светополк говори само за Методий (пар. 1). Адриан III, както дори и Бароний пише, умира през 884 г. или в началото на следващата година. Следователно не е възможно през 887 г., три години след смъртта си, да ръкополага Кирил за епископ. Вярно е, че Бароний говори за Адриан II и за годината 867. Тогава на кого трябва да се вярва? ... и свои убо не повѣрятъ въ томъ Мавроурбину. А которые Мавроурбину повѣрятъ, не повѣрятъ Баронию. ...“ Разрешението е просто:мы же обоимъ не вѣримъ“ (пар. 2). В най-обширния параграф 3 Теофан се спира върху невъзможността Кирил и Методий да са донесли като дар мощите на папа Климент без позволенieto на императора и на патриарха. По повод на мощите Теофан не може да не спомене, припомняйки си много предишни полемики, че Стржиговски пише, че мощите на същия Климент са били предоставени от Ана като дар на Владимир по повод на сватбата им и покръстването му и да прибави, че в хрониката на Нестор се казва, че през 1146 г. руски епископи освещават един Климент за ми-

трополит на Киев, ръкополагайки черепа на този вездесъщ папа мъченик. Повече от очевидна е заядливата, самодоволна, почти волтерянска ante litteram наслада. Колкото до по-нататъшното известие за Методий или за двамата братя, пристигнали в Рим, за да се оправдат срещу обвиненията за мисионерското си дело, тъкмо то съвсем точно показва, че те не са били изпратени от папата: „Аще бо отъ Папы были послани, зналь бы о нихъ Папа, и услышавши о ихъ проповѣди, не желалъ бы ихъ видѣти и увѣдати, что и како проповѣдають, и какимъ языкомъ Бога хвалятъ. Но посылаючи ихъ, о всемъ бы ихъ наставилъ“ (с. 7).

Параграф 4 повдига серия от съмнения за достоверността на писмото на Йоан VIII до Светополк, и по-специално за това, което се отнася за пасажа, че славянската азбука е създадена „от Константина нѣкоего философа“, без да си дава сметка, че става дума за Константин-Кирил, брат на Методий. Теофан, заключавайки, посочва „истинската, вярната“ причина за забавянето на Методий, който, поканен в Рим през 879 г., отива едва през следващата година: в началото на 879 още не било осъществено помирието между папата и Фотий, станало по-късно, по времето на патриарх Игнатий (с. 8). Говорейки за Йоан VIII, Теофан напомня с повтаряща се добросъвестност, че е бил презрително наречен „папчето“ (Папика); полемист от негово време не би могъл да си позволи каквато и да било форма на fair play.

Параграф 5 иска да докаже фалшивостта на Орбиниевите тези за мъчителните делби между гърци и латинци в българската държава. Ако българите биха били покръстени от папски пратеници, Йоан VIII не би заплашвал с анатемосване през 878 г. патриарх Игнатий, ако той не оттеглед до два месеца гръцките епископи от България (с. 9).

Параграф 6 е едва очертан: Кирил и Методий са били гърци и същият Мавроурбин казва, че са били от Солун.

В параграф 7 се набляга на факта, че пратениците на папата не са установили гръцкия обред и гръцките церемонии, докато обредът, проповядван от светите славянски апостоли, бил гръцки: „И доселѣ видимъ тои чинъ въ Россіи, Болгаріяхъ и прочіихъ народѣхъ Славянскіхъ, которые под власть, Папіну не отторгліся, и непотеряли сего отцевъ своіхъ преданія.“ Параграфът завършва с покана да се изоставят назапред „басни и байки“ на латинските писатели и да се обърне внимание на онова, което се отнася до покръстването на славяните от самите славянски писатели (с. 10).

Последният параграф предлага „православна“ версия на кирилometодиевските истории. Братята са били поканени от Михаил III по искане на Ростислав, Светополк и Коцел, за да покръстят славяните и да преведат книгите от гръцки на славянски. При първото свидетелство — това на Нестор — са прибавени тези на Длугош, на Хайек („Венчеславъ лѣтописецъ чешскій“), на Стрижиковски, а също и на Блюдус (Бюндо?), Сабелико и на гърците Кедрин, Куропалат и Зонара. Памфлетът завършва с изброяването на шестте последователни покръствания в Русия, до последното и окончателното на Владимир през 1000 г., или според Бароний през 1008 г.

От всичко, което изложихме дотук, произтича обилно потвърждение за авторството на Теофан. Негови са общата антипапска насоченост, реформаторският и дори рационалистичен дух, недоверито към култа на мощите, ясното съзнание за „пристрастието“ към всяка историография. Негови са логически сбитата аргументация, убедителното диалектическо умение, язвителната ирония, злобата срещу изопачаване на наречения (Йоан VIII = „папчето“ = Папика). Негово е и трайното, повтарящо се позоваване на Бароний. Както видяхме, той е бил осъждан от Теофан на млади години, но умело използван, за да противостои на едноверецъ му Мавроурбин, и почитан заради културата му, и в същото време — приравнен за избора му на форма.

И накрая няма да бъде преувеличен и фактът, че наличието на самото „Разсмотрение“ като теоретично покритие е послужило за успокоение на читателите — не само руси, но и българи, и сърби (между които Паисий и Йован Раич), — съдействало за използването на частите, които пряко засягат отделните национални истории.

• Превод от италиански Рая Заимова